

Dziki, Sylwester

"Kwartalnik Historii Prasy Polskiej" (1962-1993) : portrety polskich czasopism prasoznawczych

---

Rocznik Historii Prasy Polskiej 2/2(4), 95-129

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

T. II (1999), Z. 2 (4)
ISSN 1509-1074, ISBN 83-86726-78-4

**ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ**

„Kwartalnik Historii
Prasy Polskiej”
(*Quarterly of the History
of the Polish Press*)
(1962–1993)

(Outlines of Polish Periodicals
on Press Research)

„Kwartalnik
Historii Prasy Polskiej”
(1962–1993)

(**Portrety polskich
czasopism prasoznawczych**)

Adres prywatny:
ul. Złoty Róg 32/58
PL 30-059 Kraków
tel. 656-12-66 w. 171

**Sylwester
DZIKI**

KEY WORDS

press research, periodicals
on press research

SŁOWA KLUCZOWE

prasoznawstwo, czasopisma
prasoznawcze

ABSTRACT

The author sets and discusses the content of “Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” (*Yearbook of the History of the Polish Periodical Press*) [in 1977 changed into “Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” — *Quarterly of the History of the Polish Press*] within the framework of the history of publications on press research. Published since 1962, this periodical has been edited by the Department of the History of the 19th and 20th Century Periodical Press in Poland at the Polish Academy of Sciences [since 1969 by the Institute of Literary Research (IBL) at the Polish Academy of Sciences]. The article focuses on the contribution of both periodicals into the co-ordination and development of the press and historical research. Over 350 authors have published their articles in these periodicals.
Rocznik Historii Prasy Polskiej, volume 2 (1999), no. 2 (4), pp. 95–129.

ABSTRAKT

Na tle dziejów polskiego czasopiśmiennictwa prasoznawczego omówiona została zawartość ukazującego się od 1962 r. „Rocznika Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” (od 1977 r. pt. „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”) — organu naukowego Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX w. PAN (od 1969 r. w obrębie IBL PAN). Podkreślona została rola obu pism w koordynowaniu oraz inspirowaniu badań historycznoprasowych. Na łamach tych czasopism swe prace opublikowało ponad 350 autorów.
Rocz. Hist. Prasy Pol., t. II (1999), z. 2 (4), s. 95–129.

Streszczenie

„Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, ukazujący się od 1962 r. pod redakcją Józefa Skrzypka (od 1977 r. pt.: „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”; od 1975 r. — redaktor Jerzy Myśliński), jako organ naukowy Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX w. PAN (od 1969 r. w obrębie Instytutu Badań Literackich PAN) był jedynym w Polsce (i nie tylko) czasopismem poświęconym **wyłącznie** problematyce badań historycznoprasowych. Na jego łamach swe prace opublikowało ponad 350 autorów — byli wśród nich zarówno profesorowie, jak i co dopiero debiutujący.

Niełatwo dokonać skrótovej oceny 32-letniej działalności „Kwartalnika Historii Prasy Polskiej” (t. 1–15: 1962–1976 pt. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”) — jego dokonań i zasług w rozwoju i kształtowaniu się nowej subdyscypliny w obrębie polskiego prasoznawstwa. Niełatwo, gdyż właśnie to czasopismo spełniało rolę organizatorską i inspiratorską wobec tej dyscypliny. I jeśli dziś mówimy o wykrystalizowaniu i okrzepnięciu tego kierunku badań w polskiej myśli prasoznawczej, to jest to niepodzielna zasługą „Kwartalnika”. Bynajmniej nie oznacza to, iż autorzy „Kwartalnika” zagospodarowali wszystkie działki nie zaoranego ugoru. O nie, raczej ukazali kierunki dalszych badań.

W pierwszym okresie (1962–1971) na łamach pisma wyraźnie dominowała problematyka dziennikarstwa XVIII- i XIX-wiecznego (blisko 50% publikacji), i to ze szczególnym uwzględnieniem problematyki prasy zaboru rosyjskiego. W drugim (1984–1993) zaś wzrastało zainteresowanie prasą okresu międzywojennego, okupacji, a zwłaszcza prasą po 1944 r. W dużym stopniu łączy się to z ułatwieniem dostępu do źródeł archiwalnych i liberalizacją życia społeczno-politycznego (stąd wzrost badań nad prasą emigracyjną — szczególnie ugrupowań londyńskich). W ostatnim okresie na łamach pisma pojawiła się problematyka dziennikarstwa radiowego. Różne jest więc pochodzenie publikowanych prac: od pozycji pamiętnikarskich (pisanych niekoniecznie z myślą o publikacji), poprzez prace magisterskie, aż do fragmentów dysertacji doktorskich, co oczywiście nie mogło nie wpłynąć na ich niejednorodną wartość naukową.

1.

Pierwszy numer (tom) interesującego nas tu czasopisma ukazał się — pod redakcją prof. Józefa Skrzypka — w 1962 r. pt.: „Rocznik Historii Ciasopiśmiennictwa Polskiego” (od t. 3: 1964 — jako półrocznik; od t. 8: 1969 — kwartalnik; od t. 16: 1977 — pt.: „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”), jako organ naukowy Pracowni Historii Ciasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN (od 1969 r. w obrębie IBL PAN). Głównym celem działalności Pracowni (w tym także jej organu) miała być — w intencji jej kierownika prof. Józefa Skrzypka — „naukowa synteza dotycząca rozwoju prasy polskiej, jej udziału w tworzeniu ogólnonarodowej kultury, jej funkcji społecznej w tworzeniu i organizowaniu opinii publicznej oraz ocena prasy jako źródła informacji naukowej”¹. Trwałym efektem działalności Pracowni jest 4-tomowa *Historia prasy polskiej 1661–1945* (opracowanie zbiorowe pod redakcją Jerzego Łojka z lat 1976–1980) uzupełniona wersją skróconą, doprowadzoną do połowy lat osiemdziesiątych².

Z drugiej zaś strony 32-letnia działalność (1962–1993) omawianych tu czasopism Pracowni w dużym stopniu przyczyniła się do krystalizacji historii prasy polskiej — jako samodzielnej, autonomicznej dyscypliny, gdyż dotąd panują różne opinie na temat jej statusu (część składowa prasoznawstwa?, część historii politycznej?, historii kultury?, literaturoznawstwa?). Choć w pierwszych latach „Rocznik” nosił wyraźny charakter organu Pracowni, to z biegiem lat stawał się nieoficjalnym organem wszystkich polskich historyków prasy. W sumie na łamach tych czasopism w ciągu 32-letniego ich istnienia opublikowało swe prace blisko 350 autorów, zaś w składzie zespołu redakcyjnego w ostatnich latach znaleźli się również badacze nie związani etatowo z Pracownią.

Po 32 latach istnienia zawieszono wydawanie czasopisma — jedyne (bodaj) w skali światowej periodyku poświęconego

¹ „Nauka Polska”, 1962, nr 4, s. 57.

² *Dzieje prasy polskiej*, opracowane przez Jerzego Łojka, Jerzego Myślińskiego i Wiesława Władkę, Warszawa 1988, s. 236.

wyłącznie dziejom środków masowego komunikowania (ze szczególnym uwzględnieniem — ale nie wyłącznie — prasy drukowanej). Jednego — obok „Zeszytów Prasoznawczych” (od 1957) czy „Aktualności Telewizyjnych” (1971) — z polskich długoletnich czasopism prasoznawczych. Powodem likwidacji tego zasłużonego periodyku były względy natury finansowej.

2.

Historia polskiego czasopiśmiennictwa prasoznawczego o orientacji historyczno-bibliograficznej jest ściśle związana z najwcześniejszymi próbami instytucjonalizacji badań nad prasą. Z całą pewnością idea ta roztrząsana była wśród uczestników Kółka Dziennikarzy Stefana Gorskiego działającego na początku naszego stulecia w obrębie seminarium Szymona Askenazego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Że idee te były żywe i nurtowały zarówno środowisko dziennikarskie (głównie), jak i świat nauki, świadczą dyskusje na II Zjeździe Literatów i Dziennikarzy Polskich we Lwowie w 1894 r., a szczególnie w 1911 r. na krajowym zjeździe dziennikarzy w Krakowie, z okazji 250 rocznicy ukazania się „Merkuriuma Polskiego”. Na zjeździe tym Stanisław Teofil Jarkowski (1882–1947) wystąpił z projektem czasopisma, które

mogłoby wychodzić raz na miesiąc lub raz na kwartał, wreszcie choćby tylko trzy, dwa, a nawet raz do roku. Program treści tego czasopisma zawodowego prasy polskiej przewidywał — oprócz szczegółowego działu bibliograficznego jej literatury: 1. większe artykuły, omawiające różne zagadnienia ważne dla całego zawodu dziennikarskiego, 2. większe lub mniejsze studia i rozprawy, dotyczące dziejów prasy polskiej, 3. kronikę bieżącą ruchu wydawniczo-prasowego, np. z wiadomościami o powstawaniu lub zanikaniu wydawnictw, zawiadomienia o zmianach w składach redakcji itp. Różne informacje oraz komunikaty, obwieszczenia lub ogłoszenia instytucji i stowarzyszeń dziennikarskich, rozporządzenia władz dotyczące prasy itd., 4. kronikę zagranicznej prasy i różne inne działy oraz rubryki specjalne. Niewątpliwie całość treści takiego czasopisma dawałaby możliwie dokładny obraz prasy polskiej

w chwili bieżącej oraz częściowe odbicie jej obrazów z dni minionych, czyniąc zeń organ, który można byłoby nazwać ARCHIWUM PRASY POLSKIEJ³.

Wyraźnie sprecyzowany projekt nie doczekał się realizacji z powodu trudności natury organizacyjno-finansowej. Przygotowaną do tego wydawnictwa obszerniejszą publikację *Literatura dotycząca prasy polskiej. Notatki krytyczno-bibliograficzne* opublikował S. T. Jarkowski na łamach „Przeglądu Narodowego” i jednocześnie wydał jako odbitkę w 250 egzemplarzach nakładem własnym (Warszawa 1911, s. 100).

Inicjatywa zgłoszona w Krakowie w 1911 r. nie poszła jednak w zapomnienie — powróciło do niej w lipcu 1915 r. Towarzystwo Literatów i Dziennikarzy Polskich, które podjęło zabiegi o wydawanie rocznika *Prasa Polska*.

Wydawnictwo to, poświęcone sprawom społeczno-zawodowym, przeszłości i kronice dziennikarstwa i czasopiśmiennictwa jest urzeczywistnieniem projektu poruszanego już kilkakrotnie, a ostatnio w r. 1911. [...] Brak takiego wydawnictwa dawał się od dawna odczuwać, a zwłaszcza w ostatnich latach, gdy liczebność i różnorodność prasy polskiej stawały się coraz większe. Pomijając już konieczność rejestrowania naszej produkcji prasowej, niedostatecznie uwzględnionej w publikacjach bibliograficznych, katalogach i wykazach — potrzeba wydawnictwa zawierającego dokładne i wyczerpujące informacje o wszystkich organach prasy polskiej, wzrastała coraz bardziej.

Rocznik *Prasy Polskiej* ma objąć wiadomości z dziedziny historii, statystyki, teorii oraz praktyki dziennikarstwa i czasopiśmiennictwa, a nadto: kronikę życia literackiego i dziennikarskiego doby bieżącej oraz informacje zawodowe, wreszcie ilustracje i dział adresowy. Rocznik ma ogarniać w ogóle wszelkie przejawy życia społeczno-zawodowego świata dziennikarskiego i literackiego oraz ruchu wydawniczo-prasowego, dzięki zaś współpracownikom specjalistów spośród historyków, literatów, dziennikarzy i publicystów, stworzyć ma podręczną ilustrowaną encyklopedyczno-informacyjną księgę prasy polskiej. Redaktorem *Prasy Polskiej* jest, znany z prac na polu dziejów i bibliografii prasy

---

³ S. T. Jarkowski, *Prasa prasy*, Warszawa 1932, s. 43. Dodaje przy tym: „projekt ten spoczął na pewien czas w archiwum autora, nie znalazłszy, poza platonicznym uznaniem ze strony odbytego wówczas zjazdu dziennikarzy polskich w Krakowie czynnego poparcia sfer dziennikarskich i wydawniczych” (tamże, s. 44).

polskiej, p. Stanisław Jarkowski, komisję zaś redakcyjną z ramienia zarządu Towarzystwa Literatów i Dziennikarzy tworzą pp. Tadeusz Jaroszyński i Stanisław Thugutt⁴.

Dzięki publikacji prospektu rocznika *Prasa Polska* dowiadujemy się, iż do przygotowywanego wydawnictwa prace złożyli: Ludwik Abramowicz, W. Bagiński, Kazimierz Bartoszewicz, Jan Bieliński, J. Bojanowski, Edward Chwalewik, Eustachy Czekalski, Stefan Demby, Zdzisław Dębicki, Wiktor Gomulicki, Aleksander Heflich, Czesław Jankowski, Stanisław Jarkowski, I. Jaroszyński, W. B. Korotyński, Wincenty Kosiakiewicz, Bolesław Koskowski, Stefan Krzywoszewski, Jan Lorentowicz, H. Michałowski, Henryk Mościcki, F. Ochimowski, W. Orłowski, I. Peszke, Józef Radwan, S. Sierosławski, Władysław Zyglarski.

Sytuacja polityczna nie zezwoliła na podjęcie dalszych prac publikacyjnych, choć „redakcja posiadała już w tece całkowity materiał do pierwszego rocznika, po którym miały ukazywać się regularnie następne roczniki — kroniki prasy polskiej”⁵.

Problematyka historycznoprasowa znajdowała więc aż do roku 1962 gościnę na łamach różnych pism poświęconych prasie (szczególnie od 1930 r. na łamach „Prasy” — organu Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism), a od 1957 r. także czasopism prasoznawczych (tj. „Kwartalnik Prasoznawczy”, a zwłaszcza od 1958 r. — „Prasa Współczesna i Dawna” wydawana od 1960 r. pod zmienionym tytułem: „Zeszyty Prasoznawcze”)⁶.

3.

Na łamach omawianego tu czasopisma Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego ukazało się 1200 publikacji; są wśród nich szkice, studia, zapisy pamiętnikarskie (szczególnie liczne w ostatnim 10-leciu), dokumenty, przeglądy bibliograficzne, sprawozdania, recenzje, a zwłaszcza rozprawy naukowe, wśród których dominują opraco-

⁴ „Kurier Warszawski”, 1915, nr 168, s. 2.

⁵ S. T. Jarkowski, *op. cit.*, s. 45.

⁶ Dzieje polskiego czasopiśmiennictwa prasoznawczego przedstawiłem na łamach „Zeszytów Prasoznawczych” 1988, nr 2.

wania monograficzne⁷. Te ostatnie drukowane są często we fragmentach, stąd ewentualna ich merytoryczna ocena nie zawsze jest rzeczą łatwą. Niemniej warto zauważyć, iż autorzy poszczególnych monografii nie ograniczają się tylko do literatury drukowanej, chętnie wykorzystują inne materiały (archiwalia, korespondencja, materiały pamiętnikarskie). Dzięki temu uzyskujemy często zupełnie nowe spojrzenie na pismo, będące tematem opracowania monograficznego, a przede wszystkim na jego rzeczywistą rolę opiniotwórczą. Większość monografii nie ogranicza się tylko do zreferowania zawartości pisma, przedstawienia problemów jego genezy, ale dotyczy spraw organizacji pracy redakcyjnej, problematyki odbiorców itp.

Z uwagi na bogactwo treści trudno poniższym rozważaniom nadać kształt recenzji analitycznej; stawiam sobie zadanie skromniejsze: ukazanie głównych tendencji programowych. W tym celu posłużę się metodą ilościową analizy zawartości — „jednostką miary” jest tu liczba stron, a nie liczba cm². Nim przystąpię do przedstawienia i omówienia wyników analizy, czytelnikowi należy się małe wyjaśnienie. Przedmiotem analizy są dwa dziesięciolecia:

okres I: lata 1962–1971

Pismo redagowane przez twórcę Pracowni — prof. Józefa Skrzypka, który pismo jako redaktor sygnował do t. 14: 1975, z. 2–3 (prof. Józef Skrzypek zmarł 29 VI 1974);

okres II: lata 1984–1993

Pismo redagowane przez prof. Jerzego Myślińskiego, związane z wydawaniem czasopisma od tomu I (od t. 6: 1967 pełnił obowiązki sekretarza redakcji).

Całość materiału, zamieszczonego na łamach „Rocznika Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, dzielę na dwie zasadnicze grupy:

- I. samodzielne rozprawy naukowe;
- II. materiały nie posiadające charakteru samodzielnych, oryginalnych rozpraw naukowych. Zaliczam tu szczególnie materiały o charakterze pamiętnikarskim, reedycje tekstów czasopism, dokumentów i źródeł do dziejów czasopiśmiennictwa oraz recenzje;
- konieczne wydaje się wyodrębnienie grupy (tzw. zerowej), do której zaliczyłem spisy treści, karty tytułowe, vacaty.

---

⁷ Na łamach „Kwartalnika” opublikowana została bibliografia zawartości obu czasopism: bibliografię za lata 1962–1981 opracowała C. Gajkowska, zob. „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, 1981, nr 4; za lata 1982–1991: H. Natora-Macierowicz, zob. tamże, 1992, nr 2.

4. Okres I: 1962–1971

Pierwszych 10 tomów „Rocznika Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” liczy w sumie 5272 strony⁸, z tego:

- na samodzielne rozprawy naukowe przypada 3946 stron (74,9%),
- materiały o charakterze wspomnieniowym, bibliografie, archiwalia, sprawozdania naukowe, itp. zajmują 847 stron (16,0%),
- recenzje — 309 stron (5,9%),
- grupę zerową (spisy treści, karty tytułowe, vacaty) wypełnia 170 stron (3,2%).

Przedmiotem dalszych rozważań będą głównie samodzielne rozprawy naukowe (194 publikacje), choć nie można pominąć materiałów zaliczonych do grupy drugiej (wspomnienia, archiwalia), gdyż wiele z nich dla historyka czasopiśmiennictwa stanowi swego rodzaju rewelację. Jest nim na pewno publikowany przez Władysława A. Kempę dokument do dziejów „Pamiętnika Warszawskiego”: *Uwagi z okoliczności projektu zaprowadzenia pisma periodycznego w Warszawie w sposobie takim, aby toż pismo ciągle przez wiele lat wychodzić mogło nulla attenta calamitate* (t. IX, z. 1, s. 23–34), a także przedruk i omówienie (charakterystyka poloników) broszury Joachima von Schwarzkopfa *Über Zeitung*, wydanej w 1795 r. we Frankfurcie nad Menem, pierwszej obcojęzycznej publikacji zajmującej się dziejami polskiej prasy (Jerzy Łojek, t. IV, z. 1, s. 220–229).

Warto tu także dodać, iż w ramach reedycji ważnych dokumentów związanych z dziejami czasopiśmiennictwa opublikowano tekst jednodniówki PPS-lewicy — „Nowa Polska” z 1920 r. (w oprac. Artura Leiwanda, t. III, z. 1, s. 331–361), list W. Kulerskiego z 1934 r. —

---

⁸ „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, wydawnictwo Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN. Komitet redakcyjny: Tadeusz Cieślak, Zenon Kmiecik (sekretarz redakcji), Jerzy Myśliński, Józef Skrzypek (redaktor). Warszawa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Tom I: 1962, s. 378; t. II: 1963, s. 304; t. III: 1964, z. 1, s. 382, z. 2, s. 188; t. IV: 1965, z. 1, s. 286, z. 2, s. 200; t. V: 1966, z. 1, s. 284, z. 2, s. 258; t. VI: 1967, z. 1, s. 292 (zmiana w zespole redakcyjnym; obowiązki sekretarza redakcji objął Jerzy Myśliński); z. 2, s. 276; t. VII: 1968, z. 1, s. 288, z. 2, s. 332; t. VIII: 1969, z. 1–4, s. 612; t. IX: 1970, z. 1–4, s. 614 (zmiana wydawcy: Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku IBL PAN, oraz komitetu redakcyjnego: Józef Skrzypek — redaktor, Jerzy Myśliński — sekretarz redakcji, Tadeusz Cieślak, Jadwiga Czachowska, Andrzej Paczkowski — członkowie komitetu redakcyjnego), t. X: 1971, z. 1–4, s. 578.

wydawcy „Gazety Grudziądzkiej” — do I. Paderewskiego (tamże, s. 362–367, w oprac. A. Paczkowskiego) i materiały do dziejów sosnowieckiej „Iskry” (w oprac. A. Garlickiej, t. IV, z. 1, s. 230–238).

Analizę rozpraw naukowych, wydzielonych wyżej jako grupa I, sporządzam według „klucza kategoryzacyjnego”, opartego na chronologicznym podziale zamieszczonych w „Roczniku” publikacji. W tym celu wyodrębniam 7 okresów chronologicznych (B–H), zgodnych w zasadzie z ogólnymi propozycjami periodyzacji historii prasy polskiej. Podkreślam ogólnymi, gdyż dotąd historia czasopiśmiennictwa nie wypracowała bardziej szczegółowych zasad. W każdym wyodrębnionym okresie wprowadzam z kolei podział publikacji ze względu na terytorialne pochodzenie pisma omawianego w artykule. Wyniki ilościowej analizy zawartości „Rocznika Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” zestawiono w tabeli 1.

Oto uwagi, jakie nasuwa zestawienie zawarte w tabeli 1:

1. Zainteresowania redakcji wyraźnie zostały skupione na wybranych okresach historii prasy polskiej. Widać przewagę opracowań dotyczących prasy naszego stulecia (E + F + G + H = 41,8%), a przede wszystkim okresu międzywojennego (F = 18%). Badania nad prasą początku XX w. (E) i okresu międzywojennego (F) zajmują więcej miejsca (31,9%) niż badania nad prasą XIX w. (C + D = 29,2%). Wśród rozpraw na temat prasy XX w. przeważają opracowania o charakterze monograficznym poszczególnych tytułów.

2. Publikacje dotyczące prasy po roku 1945 i prasy XVIII w. zjawiają się na łamach „Rocznika” rzadko; redakcja wykazuje nieco większe zainteresowanie prasą konspiracyjną okresu okupacji hitlerowskiej. Marginalne potraktowanie prasy powojennej (H = 3,9%) w dużym stopniu można wiązać z jednej strony z trudnością dotarcia do materiałów archiwalnych, z drugiej zaś z wyraźnym preferowaniem przez redakcję problematyki prasy dawniejszych epok. Było to w dużym stopniu rezultatem planowych działań Pracowni podporządkowanych pracom nad syntezą dziejów prasy polskiej.

3. Brak materiałów podejmujących problematykę metodologii badań nad historią czasopiśmiennictwa.

4. Gdy spojrzeć na geografie czasopism omawianych w „Roczniku”, to okazuje się, iż większość publikacji dotyczy prasy warszaw-

Tabela 1

Analiza ilościowa zawartości „Rocznika Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”.
Tomy od I: 1962 do X: 1971

Okres	Liczba publikacji	Objętość w liczbach	
		bezwzględnych	względnych
A. ZAGADNIENIA OGÓLNE	2	60	1,1
B. PRASA DO KOŃCA XVIII W. w tym dotycząca prasy:	6	146	2,8
a) ogólnopolskiej	6	146	2,8
C. PRASA I POŁ. XIX W. (DO 1863) w tym dotycząca prasy:	32	561	10,6
a) ogólnopolskiej	4	73	1,4
b) ziem zaboru rosyjskiego	17	303	5,7
c) ziem zaboru pruskiego	2	20	0,4
d) ziem zaboru austriackiego	2	51	0,9
e) emigracyjnej	7	114	2,2
D. PRASA OD POWSTANIA STYCZNIOWEGO DO KOŃCA XIX W. w tym dotycząca prasy:	44	982	18,6
a) ogólnopolskiej	3	113	2,1
b) ziem zaboru rosyjskiego	19	448	8,5
c) ziem zaboru pruskiego	3	57	1,1
d) ziem zaboru austriackiego	15	282	5,4
e) emigracyjnej	3	64	1,2
f) zagranicznej	1	18	0,3
E. PRASA POCZĄTKU XX W. (DO 1918) w tym dotycząca prasy:	36	732	13,9
a) ogólnopolskiej	4	94	1,8
b) ziem zaboru rosyjskiego	19	425	8,0

od. tabeli 1

Okres	Liczba publikacji	Objętość w liczbach	
		bezwzględnych	względnych
c) ziem zaboru pruskiego	2	34	0,6
d) ziem zaboru austriackiego	7	116	2,2
e) emigracyjnej	3	47	1,0
f) zagranicznej	1	16	0,3
F. PRASA OKRESU MIĘDZYWOJENNEGO w tym dotycząca prasy:	43	944	18,0
a) ogólnopolskiej	14	315	6,0
b) Warszawy	12	241	4,6
c) Krakowa	4	93	1,8
d) innych miejscowości	6	104	2,0
e) emigracyjnej	6	152	2,9
f) zagranicznej	1	39	0,7
G. PRASA OKRESU OKUPACJI w tym dotycząca prasy:	19	317	6,0
a) ogólnopolskiej	8	189	3,6
b) Warszawy	7	78	1,5
c) Krakowa	2	37	0,7
d) innych miejscowości	2	13	0,2
H. PRASA PO ROKU 1944/45 w tym dotycząca prasy:	12	204	3,9
a) ogólnopolskiej	5	84	1,6
b) Warszawy	2	47	0,9
c) Krakowa	1	14	0,3
d) innych miejscowości	2	19	0,4
e) emigracyjnej	1	22	0,4
f) zagranicznej	1	18	0,3

skiej zaboru rosyjskiego, i to we wszystkich okresach — jest to rezultatem dominacji środowiska warszawskiego na polskim rynku prasowo-wydawniczym.

Przegląd treści „Rocznika Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”⁹

A. Zagadnienia ogólne

Do odnotowania pozostają tu dwie publikacje. Jerzy Łojek przedstawił obszerne studium pt.: *Statystyka prasy polskiej okresu 1661–1831* (t. IV, z. 1, s. 5–22). Wyjątkowa wartość tego opracowania polega na krytycznym odniesieniu się do nielicznych, co prawda, opracowań, podejmujących podobną problematykę.

Źródłem wszystkich braków i błędów — słusznie zauważa autor — w dotychczasowej statystyce prasy polskiej jest oczywiście zasadnicze źródło będące jej podstawą, tj. *Bibliografia polska* Estreichera. Monumentalne to dzieło jest niestety stosunkowo najmniej dokładne i wiarygodne właśnie w zakresie czasopism. „Grzechem pierworodnym” opracowania Estreichera było przyjęcie bardzo niewyraźnych i niepewnych kryteriów wyodrębniania czasopism spośród całokształtu druków polskich. Estreicher zaliczył do czasopism setki tytułów, które nawet przy zastosowaniu najszerszej definicji za czasopisma uznanymi być nie mogą. Włączył przede wszystkim do czasopism znaczną część tzw. pism zbiorowych, wydawnictw seryjnych, publikacji urzędowych; uznał za czasopisma, choć niekonsekwentnie — kalendarze, roczniki i tzw. noworoczniki [...].¹⁰

Krytyka Estreicherowskiej koncepcji wyodrębniania czasopism spośród innych wydawnictw o charakterze ciągłym jest w zasadzie słuszna, ale jednocześnie i problematyczna. Problematyczna do tego momentu, póki nie rozstrzygnięte zostaną w jednoznaczny sposób zasady typologii gatunków czasopiśmiennictwa. Problem: co uważać za czasopismo, a co nie, rodzi w odniesieniu do współczesnej produkcji wydawniczej wiele sprzecznych sądów i opinii w kręgu bibliografów, badaczy prasy i statystyków. Moment ten — rzecz zrozu-

⁹ Z uwagi na ograniczoną objętość publikacji omawiam tylko niektóre, ciekawsze publikacje.

¹⁰ J. Łojek, *Statystyka prasy polskiej okresu 1661–1831*, R.H.Cz.P., t. IV, z. 1, s. 6.

miała — jeszcze bardziej komplikuje się w odniesieniu do przeszłości, a więc do tych czasów, kiedy dopiero formułuje się typ czasopisma jako autonomicznego wydawnictwa. Stąd wszelkie sądy i wnioski w tej kwestii muszą być bardzo ostrożne. Osobiście skłonny jestem noworoczniki (almanachy), roczniki i pisma zbiorowe uważać za specyficzny typ czasopiśmiennictwa, wykształcony przez represyjne przepisy ustaw prasowych, utrudniające wydawanie czasopism o tygodniowej, czy miesięcznej częstotliwości. W „kalendarzach” często upatrywać można prototypów późniejszych wytworów kultury masowej.

J. Łojek opiera swe obliczenia na rezultatach zbiorowych kwerend bibliograficznych, przeprowadzonych przez Pracownię. Brak wykazu wyeliminowanych z Estreichera pozycji quasi-czasopiśmienniczych utrudnia recenzentowi podjęcie ewentualnej repliki. Mimo powyższych zastrzeżeń, ustalona przez autora liczba (370) tytułów czasopism ukazujących się w latach 1661–1831 jest najbardziej bliska prawdzie — niemniej zachodzi pilna potrzeba przeprowadzenia dalszych rewizji w dziele Estreicherów. Tym bardziej że liczba pomyłek w ustaleniach Estreichera dotyczących dalszych okresów wcale się nie zmniejsza¹¹.

Przedstawiona przez autora charakterystyka ruchu wydawniczego jest wszechstronna, ale brak najistotniejszego chyba zestawienia — tabeli statystyczno-graficznej zaproponowanej przez S. Czarnowskiego, z tym jednakże zastrzeżeniem, że obok rubryk: „ilość czasopism”, „czasopisma nowe” — należałoby wprowadzić trzecią rubrykę: „czasopisma przestające się ukazywać”, gdyż tylko z takiego zestawienia możemy bez większych trudności odczytywać dynamikę ruchu wydawniczego. Oczywiście przy wszelkiego rodzaju charakterystykach statystycznych sięganie do analogii w krajach zagranicznych niepomniernie wzbogaca wartość poznawczą opracowania. Postulat jednak niełatwy do zrealizowania.

Na marginesie swego opracowania J. Łojek podnosi kwestię nazewnictwa prasowego. Problem jest niezmiernie ciekawy dla socjologa kultury i historyka prasy (dociekanie w zakresie kwestii powtarzalności, mody pewnych grup tytułów, ich roli, funkcji). W tym

---

¹¹ W innym miejscu („Zeszyty Prasoznawcze” 1964, nr 1–2, s. 124–129) podkreśliłem wyjątkowo duże znaczenie dzieła Estreichera dla dalszych badań prasoznawczych, lecz jednocześnie zaznaczyłem, że „właśnie w *Bibliografii polskiej*, jako bibliografii narodowej, skupiają się jak w soczewce wszelkie braki w pracach badawczych nad historią czasopiśmiennictwa”.

zakresie przed historykiem prasy jest jeszcze wiele zagadnień nie rozwiązanych¹².

Wreszcie w tym miejscu zasygnalizować wypadnie bibliograficzne studium Aleksandry Garlickiej: *Rozwój badań nad historią prasy w Polsce. Część I do 1939* (t. I, s. 7–48). Jest to zmieniona wersja pracy *Przegląd opracowań historii prasy polskiej* wydanej w oddzielnej publikacji w 1961 r. nakładem Komitetu Obchodu 300-lecia Prasy Polskiej.

B. Prasa do końca XVIII wieku

Po wielu wybitnych studiach, powstałych z inspiracji prof. Tadeusza Mikulskiego we wrocławskim ośrodku polonistycznym, dotyczących XVIII-wiecznego czasopiśmiennictwa, rozprawa J. Łojka pt. *Ze studiów nad czytelnictwem prasy w Polsce w końcu XVIII wieku — 1780–1795* (t. II, s. 5–31) wnosi wiele istotnych szczegółów do naszej wiedzy o czasopiśmiennictwie tego okresu. Posiada nadto — i tu kryje się wybitna zasługa autora — duże wartości metodologiczne. Pod tym względem jest to jedyne tego rodzaju studium w naszym piśmiennictwie. Wykorzystując źródła, dotąd raczej pomijane przez badaczy, autor stawia przed sobą i rozwiązuje ambitne zadanie przedstawienia

cyrkulacji i czytelnictwa prasy na całym obszarze ówczesnej Rzeczypospolitej, recepcji treści prasy przez poszczególne warstwy społeczne i środowiska, wreszcie realnego wpływu prasy na kształtowanie światopoglądu czytelników, postaw ideowo-politycznych i najogólniej opinii publicznej w Polsce w końcu XVIII w.

Ostateczne wnioski autor formułuje ostrożnie, unika twierdzeń kategorycznych. Z braku dostatecznych materiałów źródłowych posługuje się często hipotezą, szuka analogii w dziejach obcego czasopiśmiennictwa. W rezultacie praca ta posiada duże wartości metodologiczne dla prasoznawstwa, i pod tym względem należy z całą pewnością do poczynań pionierskich.

C. Prasa pierwszej połowy XIX wieku

Z dużej grupy artykułów (32 poz.), odnoszących się do tego okresu chronologicznego (przeważają prace dotyczące prasy i dziennikarstwa okresu powstania listopadowego), odnotujemy tu pracę

---

¹² Szerzej tym problemem zajmowałem się na marginesie omawiania *Bibliografii polskiej Estreicherów* („Zeszyty Prasoznawcze” 1964, nr 1–2, s. 124–129).

Aliny Słomkowskiej, której przedmiotem jest ocena zbiorowości dziennikarskiej pt. *Uwagi o dziennikarzach w 1831 r.* (t. IV, s. 35–49). I ta praca, podobnie jak studium J. Łojka o czytelnictwie prasy XVIII-wiecznej, podejmuje pomijaną w dotychczasowych studiach historycznoprasowych tematykę. Ta sama autorka omawia¹³ próby tworzenia prasy rządowej w Królestwie Polskim w latach 1815–1831.

Eugeniusz Tomaszewski¹⁴ zajął się wpływem na rozwój dziennikarstwa wprowadzenia honorariów autorskich dla publicystów piszących w codziennej prasie warszawskiej w latach 1852–1861; reforma ta zapoczątkowana przez H. Rzewuskiego pozwoliła skupić wokół pism najbardziej uzdolnionych współpracowników, zorganizować szeroką sieć korespondentów. Odbiło się to korzystnie na randze społecznej dziennikarstwa. Zagadnieniami ekonomicznymi przedsiębiorstw prasowych w Królestwie Kongresowym zajmował się również J. Łojek (t. V, z. 1).

Zagadnienia organizacji pracy redakcyjnej (szczególnie rola redaktora naczelnego) były przedmiotem rozważań Mariana Tyrowicza (t. VII, z. 2). Bartłomiej Golka (t. X, z. 3) zajął się rzadko podejmowanym w piśmiennictwie historycznoprasowym problemem drukarstwa prasowego, ze szczególnym uwzględnieniem kształtowania się układu graficznego od najwcześniejszych lat XIX w.

Istotny moment z dziejów prasy Królestwa Kongresowego — kształtowanie się pojęcia wolności prasy — omówił Jerzy Łojek (*Poglądy na rolę prasy w pierwszych latach Królestwa...* — t. I, s. 70–96), ukazując w tej kwestii inspiracje ustawodawstwa francuskiego. Danuta Kamolowa w artykule *Bruno Kiciński i jego czasopisma* (t. III, z. 1, s. 5–27) omówiła jego działalność literacko-publicystyczną i dziennikarsko-wydawniczą. Tu znalazły się również artykuły zajmujące się prasą pozawarszawską, m.in. Tadeusz Cieślak omawia „*Biedaczka*” — *czasopismo ludowe z okresu Wiosny Ludów* (t. I, s. 112–127).

D. Prasa od powstania styczniowego do końca XIX wieku

Cztery wyczerpujące studia poświęcone zostały prasie emigracyjnej po r. 1864. Jerzy W. Borejsza charakteryzuje dzieje polskiej

¹³ A. Słomkowska, *Próby tworzenia prasy rządowej w Królestwie Polskim w latach 1815–1831*, R.H.Cz.P., t. V, z. 1, s. 24–42.

¹⁴ E. Tomaszewski, *Wprowadzenie honorariów autorskich do codziennej prasy warszawskiej (1851–1861)*, R.H.Cz.P., t. V, z. 1, s. 43–83.

prasy emigracyjnej w latach 1863–1865 (t. IV, z. 1, s. 50–104) oraz omawia *Prasę Zjednoczenia Emigracji Polskiej w latach 1866–1870* (t. III, z. 1, s. 72–125). Ten sam autor omówił (t. VI, z. 1, s. 31–62) działalność prasowo-wydawniczą Hotelu Lambert.

Józef Skrzypek (t. III, z. 1, s. 126–169) publikuje przegląd bibliograficzno-materiałowy odnoszący się do *Czasopiśmiennictwa polskiego w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej* u schyłku XIX w. Jest to pierwsze tak obszerne w naszym piśmiennictwie studium poświęcone problemom polskiego czasopiśmiennictwa w USA, kreślące jego tendencje rozwojowe i charakteryzujące czynniki sprawcze tego czasopiśmiennictwa i poruszaną na łamach czasopism problematykę¹⁵. Jednocześnie autor dokonuje krytycznej oceny dotychczasowych opracowań odnoszących się do tego czasopiśmiennictwa.

Prasa warszawska drugiej połowy ubiegłego stulecia została omówiona w dwu rozprawach. Janina Żurawicka przedstawiła *Zespół redakcji „Głosu” w latach 1886–1894* (t. I, s. 155–183), zaś Zenon Kmiecik przedstawił sylwetkę Wacława Szymanowskiego jako reformatora stosunków dziennikarsko-wydawniczych w „Kurierze Warszawskim” (t. III, z. 2, s. 75–85).

Kilka kolejnych rozpraw odnosi się do przełomu XIX i XX w. Dotyczą one m.in. prasy galicyjskiej. Stanisław Lato omawia *Galicyjską prasę dla ludu 1848–1913* (t. II, s. 57–74); artykuł ten o cechach bibliograficznego studium przynosi przegląd tytułów (charakterystyka problematyki i założeń programowych) w ośrodku krakowskim i lwowskim. Jerzy Myśliński w artykule *Nakłady prasy społeczno-politycznej w Galicji w latach 1881–1913* (t. IV, z. 1, s. 115–133) przedstawia obszerną i wyczerpującą charakterystykę statystyczną ruchu wydawniczego na tych ziemiach, podaje również liczne informacje dotyczące nakładów czasopism. Pozostając przy prasie galicyjskiej zwrócimy uwagę na inną publikację J. Myślińskiego. Odnosi się ona do materiałów źródłowych dotyczących przejęcia przez PPS „Dziennika Krakowskiego” — *Sprawa dziennika socjalistycznego w Galicji w latach 1897–1899 w świetle korespondencji Ignacego Daszyńskiego i Witolda Jodko-Narkiewicza*.

---

¹⁵ Genezę czasopiśmiennictwa polskiego na tym terenie i jego pierwszy okres istnienia przedstawił J. Skrzypek w innym miejscu (*Początki czasopism polskich w Stanach Zjednoczonych A. P. — Problemy Polonii Zagranicznej*, I, 1960, s. 155–186).

E. Prasa początku XX wieku (do 1918 r.)

Tematyka dotycząca dziennikarstwa i czasopiśmiennictwa okresu poprzedzającego wybuch i przebieg I wojny światowej jest na łamach „Rocznika” reprezentowana bardzo szeroko (por. wyniki analizy ilościowej).

Dwa studia noszą charakter syntetycznych rozpraw. Zenon Kmiecik omawia problematykę ruchu wydawniczego i czytelnictwa w zakresie pism „ludowych” Królestwa Polskiego w latach 1907–1914 (t. II, s. 75–114). Zwraca uwagę na najważniejsze ich tendencje rozwojowe, zagadnienia rozpowszechniania, rolę w szerzeniu oświaty oraz miejsce w kształtującym się ruchu ludowym, chęć wykorzystania organów prasowych dla celów określonych ugrupowań politycznych (np. działalność wydawnicza Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego). Cennym uzupełnieniem rozważań autora jest zestawienie prenumeraty pism „ludowych” wśród członków kółek rolniczych w 1913 r.

Ciekawe i bardzo pracowite studium o *Prasie warszawskiej w pierwszym roku wojny światowej* przedstawiła Regina Godlewska (t. I, s. 246–268), będące wyczerpującą statystyczną charakterystyką zmian ilościowych rynku wydawniczo-prasowego Warszawy. Wybuch wojny w decydujący sposób wpłynął na polski ruch wydawniczy. Jeśli przyjąć za S. Jarkowskim, że 1 I 1914 r. ukazywało się 1200 polskich czasopism, to w następnym roku będzie ich tylko 344. Spoglądając na zgromadzone przez autorkę liczby łatwo zauważyć, że najtrudniejsze warunki wydawnicze zaistniały pod zaborem austriackim. Z 503 czasopism ukazujących się tu w 1914, w następnym roku ukazuje się tylko 40. Jedynie — rzecz zresztą zrozumiała — wypadki wojenne nie wywarły większego wpływu na czasopiśmiennictwo emigracyjne. Na marginesie artykułu warto zauważyć, że autorka po większej części korzysta z opracowań S. Jarkowskiego. Rezultaty jego badań trzeba dziś w niejednym szczególe skorygować, co nie w każdym przypadku autorce się udało.

Osiem prac odnoszących się do tego okresu nosi charakter ujęć monograficznych poszczególnych organów. M.in. Jerzy Feliksiak pisze o „Jedności Robotniczej” (pismo PPS z lat 1916–1918; t. II, s. 185–234) i „Wiadomościach Ideowych” (t. I, s. 269–283), Zenon Kmiecik — o „Nowych Torach” (t. I, s. 204–220), Andrzej Paczkowski — o „Spółeczeństwie” (t. I, s. 221–245).

Prasę Ligi Narodowej (wydawaną w Krakowie przed 1905) omówił Jerzy Myśliński w zarysie informacyjno-bibliograficznym (t. II,

s. 32–56). Autor, ograniczając w zasadzie swe rozważania do „strony organizacyjno-technicznej wydawnictw Ligi Narodowej”, ukazał ewolucję programów ideowo-politycznych Ligi, z której z biegiem lat wyłoni się Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne (co nie mogło nie znaleźć odbicia w wydawanych pismach), i wagę, jaką przywódcy przywiązywali do roli propagandowej prasy. Aleksandra Garlicka przedmiotem swych rozważań uczyniła *Organizację akcji prasowej Naczelnego Komitetu Narodowego w latach 1914–1917* (t. III, z. 2, s. 86–144). Jerzy Ratajewski (t. VIII, z. 2, s. 214–226) na przykładzie wybranych czasopism śląskich z 1911 r. omówił możliwości zastosowania statystycznej metody analizy treści do badań historycznoprasowych; według autora metoda ta może być szczególnie pomocna w przypadkach niezachowania się archiwum redakcyjnego badanego pisma.

F. Prasa okresu międzywojennego

Okres międzywojenny jest reprezentowany w większości pracami o charakterze szkiców monograficznych. Przeważają opracowania dotyczące czasopism ruchu robotniczego lub organizacji z nim związanych: „*Miesięcznik Nauczycielski*” z lat 1935–37 (Bronisław Ługowski, t. II, s. 235–267), „*Młodzi Idą*” 1936–39 (Eugeniusz Rudziński, t. II, s. 268–293), „*Robociarz*” 1926–29 (Romuald Śmiech, t. III, z. 1, s. 219–250), „*Sztandar Socjalizmu*” (Maria Meglicka, Mieczysław Trzaska, t. I, s. 284–300), „*Zielony Sztandar*” (Andrzej Paczkowski, t. IV, z. 1, s. 158–170).

Andrzej Paczkowski przedstawił (t. IX, z. 4, s. 505–524) studium poświęcone „geografii politycznej” polskiej prasy w latach 1918–1939; zdaniem autora podział polityczny prasy w wymiarze ilościowym nie odpowiadał rzeczywistemu układowi i proporcjom sił politycznych. Dla badacza interesujące są rozważania na temat pojęcia „geografii politycznej”, a także związków między pismem a partią (formalno-prawne, finansowe, personalne, ideowe).

Eugeniusz Rudziński na przykładzie dwu największych w okresie międzywojennym koncernów („Prasa Czerwona”, „IKC”) przedstawia (t. VII, z. 1, s. 147–161) funkcjonowanie i formy ich finansowania przez różne instytucje i wynikające konsekwencje dla oblicza politycznego wydawanych przez nich pism. Bogdan Michalski zajął się kształtowaniem w latach 1918–1939 (t. X, z. 2, s. 157–169) polskich instytucji prawa prasowego ze szczególnym uwzględnieniem „przedruku prasowego” w kontekście ustaleń konwencji berneńskiej.

szedł w 1925 r. Od numeru dziewiątego miejscem wydawania była Warszawa, a nakładcą Inspektorat Towarzystwa Salezjańskiego.

Okres międzywojenny w Polsce to lata funkcjonowania wielu stowarzyszeń i organizacji katolickich. Wśród nich były również organizacje, których zadanie polegało na wspieraniu działalności misyjnej w świecie. Dzieło Rozkrzewiania Wiary było jedną z nich. Ze względu na rolę, jaką spełniało, Papież Pius XI wyniósł je do rangi Dzieła Papieskiego i uczynił nadrzędnym w stosunku do pozostałych¹⁷. Jego organem prasowym w Polsce była wydawana w Poznaniu „Pobudka Misyjna”. Pismo funkcję tę realizowało od 1930 r. Wcześniej, to jest od 1925 r., adresowane było tylko do członków Dzieła zamieszkałych w archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej. Tę samą ideę, choć związaną z potrzebami konkretnego zgromadzenia misyjnego, realizował „Nasz Misjonarz”, organ Polskich Misjonarzy Słowa Bożego (werbistów)¹⁸. Był to miesięcznik, który wydawano w Górnej Grupie na Pomorzu. Jego pierwszy numer wyszedł w 1925 r. Tego samego roku w Krakowie można było spotkać jeszcze jeden periodyk z działem misyjnym, nosił on tytuł „Rocznik Mariański Poświęcony Szerzeniu Czi Niepokalanie Poczętej oraz Sprawom Stowarzyszeń Dzieci Marii i Cudownego Medalika”. Wydawali go Księża Misjonarze św. Wincentego à Paulo.

Wydarzeniem, które zdynamizowało światową działalność misyjną Kościoła katolickiego w okresie międzywojennym, było ukazanie się 28 lutego 1926 r. encykliki *Rerum Ecclesiae*. Była to druga po *Maximum Illud* nowoczesna encyklika misyjna. Papież Pius XI zwrócił w niej uwagę m.in. na nowoczesne metody pracy, wskazał na wielkie możliwości, jakie daje zastosowanie prasy dla potrzeb propagandy misyjnej¹⁹. Encyklika zapoczątkowała nowy trwający aż do wybuchu II wojny światowej okres w historii polskiego czasopiśmiennictwa misyjnego. Okres ten charakteryzuje się wielką obfitością nowych tytułów prasowych, jakie pojawiały się w różnych, często nieznanach do tej pory, ośrodkach wydawniczych. Przykładem niech będzie Wydawnictwo Towarzystwa Słowa Bożego w Górnej Grupie

¹⁷ J. M. Goiburur Lopetegui, *Duch misyjny. Vademecum*, Warszawa 1991, s. 171–174.

¹⁸ *O posłuch dla Ojca św. w zadaniach misyjnych*, „Nasz Misjonarz” 1929, nr 1, s. 4–6; *Głosy wotających*, „Nasz Misjonarz” 1928, nr 7, s. 193, 194.

¹⁹ Papież Pius XI, *Encyklika „Rerum Ecclesiae”* z 28 lutego 1926 r., [w:] *Breviarium Missionum*, op. cit., s. 235–255.

szące wiele szczegółów o narodzinach dziennikarstwa w Polsce Ludowej. Halina Zawrzykraj zajęła się (t. IX, z. 4, s. 525–538) odbudową i organizacją rynku prasowo-wydawniczego w Krakowie w pierwszych miesiącach 1945 r.; jej publikacja zawiera cenne informacje dotyczące pism organizujących się partii politycznych („Głos Pracy”, „Naprzód”; mutacje krakowskie „Robotnika” i „Głosu Ludu”).

Interesujące wreszcie studium opublikował Jerzy Myśliński — *Prasa polska okresu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego 23 VII — 31 XII 1944. Przegląd informacyjno-bibliograficzny* (t. III, z. 1, s. 285–297). Ukazanie się tego studium zbiegło się z inną pracą o podobnym zakresie tematycznym (Z. Mańkowski: *Kultura — oświata — prasa Polski Lubelskiej*, „Rocznik Lubelski”, 7: 1964, s. 75–102). W niejednym przypadku obaj autorzy podają dość rozbieżne informacje o opisywanych tytułach.

Reasumując: czytelnik łatwo dostrzeże, iż redakcja czasopisma nie zamyka swych łamów wyłącznie do kręgu naukowców związanych z Pracownią — kadra autorska reprezentuje kilka ośrodków i instytutów naukowych. Stąd bogactwo i różnorodność tematyki przedstawionej w omawianych tu tomach: od prasy osiemnastowiecznej, aż do prasy PKWN. Różne jest także pochodzenie publikowanych prac: od pozycji pamiętnikarskich (pisanych niekoniecznie z myślą o publikacji), poprzez prace magisterskie, aż do fragmentów dysertacji doktorskich, co oczywiście nie mogło nie wpłynąć na ich niejednorodną wartość naukową. Lecz w momencie gdy podejmowane badania kompleksowe nad historią prasy polskiej (pojmowanej jako wytwór narodowej kultury, jako czynnik organizujący i przekazujący opinię publiczną, jako zwierciadło skupiające wszelkie przejawy działalności polskiej społeczności), choć niezmiernie intensywne — nie wyszły poza fazę wstępnych czynności, wyszukiwanie sporadycznych potknięć w niektórych artykułach nie wydawało się tu najważniejszym zagadnieniem.

5. Okres II: 1984–1993

Ostatnie 10 tomów „Kwartalnika Historii Prasy Polskiej” liczy w sumie 5250 stron¹⁷ (liczba mocno zbieżna z objętością pierwszych 10 tomów — 5272 strony; stąd porównanie w liczbach względnych wzajemnych proporcji między obu analizowanymi okresami jest wysoce uzasadnione), z tego:

- na samodzielne rozprawy naukowe przypada 4186 stron — 79,7% (dla okresu I: 74,9%),
- materiały o charakterze wspomnieniowym, bibliografie, archiwalia, sprawozdania naukowe, itp. zajmują 367 stron — 7% (okres I: 16%),
- recenzje — 430 stron, tj. 8,3% (okres I: 5,9%),
- grupa zerowa — 267 stron, tj. 5% (okres I: 3,2%).

Prosta analiza powyższych danych zwraca uwagę na pewne zmiany w programie pisma: wzrosła prawie o 5% (4,8%) objętość materiałów zakwalifikowanych do grupy rozpraw naukowych, a także — choć nie w takim stopniu — recenzji (2,4%). Zmiany te odbyły się kosztem dość znacznego uszczuplenia (o 9%) działu materiałów archiwalnych, źródłowych.

W porównaniu z poprzednim okresem na pewno w dziale tym znajdziemy niewiele archiwaliów w pełnym tego słowa znaczeniu. Natomiast znajdujemy tu szereg innych cennych materiałów dla badaczy prasy okresu międzywojennego, okresu konspiracyjnego i powojennego. Myślę tu o wspomnieniach, zapisach pamiętnikarskich (m.in.: Klaudiusz Hrabyk, t. 22, z. 3, t. 24, z. 2; Władysław S. Dobrowolski, t. 27, z. 2; Stanisław Kosicki, t. 29, z. 3–4; Jan Werner, t. 29, z. 2; Marian Tyrowicz, t. 23, z. 1).

---

¹⁷ „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”. PAN — Instytut Badań Literackich. Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku. Komitet Redakcyjny: Urszula Jakubowska (sekretarz redakcji), Jerzy Łojek, Jerzy Myśliński (redaktor), Krystyna Sierocka, Andrzej Ślisz, Wiesław Władyka. Tom 23 (1984), z. 1, s. 128, z. 2, s. 129, z. 3, s. 116, z. 4, s. 124; t. 24 (1985), z. 1, s. 144, z. 2, s. 108, z. 3, s. 116, z. 4, s. 124; t. 25 (1986), z. 1, s. 144, z. 2, s. 118, z. 3, s. 156, z. 4, s. 158; t. 26 (1987), z. 1, s. 148, z. 2, s. 150, z. 3, s. 150, z. 4, s. 152; t. 27 (1988), z. 1, s. 128, z. 2, s. 132, z. 3, s. 148, z. 4, s. 136; t. 28 (1989), z. 1, s. 144 [zmiany w składzie komitetu redakcyjnego: Rafał Habielski (sekretarz redakcji), Urszula Jakubowska (zastępca redaktora), Jerzy Myśliński (redaktor), Krystyna Sierocka, Wiesław Śladkowski, Andrzej Ślisz, Wiesław Władyka], z. 2, s. 132, z. 3, s. 140, z. 4, s. 140; t. 29 (1990), z. 1, s. 168, z. 2, s. 156, z. 3–4, s. 164; t. 30 (1991), z. 1, s. 120, z. 2, s. 152, z. 3–4, s. 168; t. 31 (1992), z. 1, s. 156, z. 2, s. 148, z. 3–4, s. 240; t. 32 (1993), z. 1, s. 126, z. 2, s. 132, z. 3, s. 116, z. 4, s. 140.

Inną charakterystyczną cechą pisma w tym okresie jest żywsze zainteresowanie innymi rodzajami czasopism niż informacyjno-publicystyczne, a mianowicie czasopismami adresowanymi do kręgów specjalnych. Znajdujemy tu m.in. studia (mocno zbliżone do retrospektywnych przeglądów bibliograficznych) poświęcone m.in. czasopismom filmowym (Marek Halberda, t. 28, z. 4), dla niepełnosprawnych (Arkadiusz Myszkowski, t. 30, z. 2), medycznym (Teresa Ostrowska, t. 29, z. 4), matematyczno-dydaktycznym (Władysław Dubiel, t. 28, z. 4), radiowym (Rafał Habielski, t. 24, z. 4), związków wojskowych (Marek Jabłonowski, t. 30, z. 2), gospodarczym (Henryk Szczepański, t. 23, z. 2, 4), pedagogicznym (Jerzy Jarowiecki, t. 24, z. 1), czasopismom działkowym (Janusz Kowalski, t. 27, z. 3), technicznym (Józef Piłatowicz, t. 29, z. 3–4)¹⁸.

Pojawiają się często zeszyty specjalne, monotematyczne. Należą do nich m.in. zeszyt 1. (t. 24: 1985) poświęcony historii prasy polskiej lat powojennych. W zeszycie 1. z 1991 r. (t. 30) zgromadzone zostały materiały z sympozjum na temat redaktora naczelnego prasy Polski Ludowej; opublikowane tu zostały m.in. rozprawy Aliny Słomkowskiej (kadra kierownicza w dziennikarstwie PRL), Doroty Ceglarskiej i Elżbiety Ciborskiej („portret” redaktora naczelnego dzienników „czytelnikowskich”), Andrzeja Koziela i Zbigniewa Grabowskiego („portret” redaktora prasy PZPR), Grażyny Kubickiej i Wiesława Lachewicza (czasopisma ludowe), Jerzego Myślińskiego (Polskie Radio), Danuty Grzelewskiej (dzienniki popołudniowe) i Zofii Sokół (czasopisma kobiece).

Istotnym novum w analizowanym tu okresie „Kwartalnika” jest pojawienie się problematyki dziennikarstwa radiowego: w sumie 10 publikacji (o łącznej objętości 208 stron — 4%); dla okresu powojennego 5 publikacji (o łącznej objętości 69 stron — 1,3%) 4 autorów (Rafał Habielski, Maciej J. Kwiatkowski, Jerzy Myśliński, Bogdan Tuszyński). Dwie z tych rozpraw poruszają sprawy ogólne, dotyczące kwestii programowych odnoszących się do kształtującej się nowej dyscypliny studiów radioznawczych. M. J. Kwiatkowski (t. 26, z. 3) przedstawił stan i perspektywy badań nad historią radiofonii polskiej.

---

¹⁸ Prócz tych studiów na łamach „Kwartalnika” ukazały się również inne studia bibliograficzne, m.in. dotyczące prasy polskiej w Wielkiej Brytanii w l. 1945–1970 (R. Habielski, t. 24, z. 3), prasy Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej w l. 1918–1919 (E. Miśiło, t. 26, z. 2), prasy działkowskiej z l. 1920–1939 (M. Odachowski, t. 29, z. 3–4), prasy polskiej w Australii w l. 1928–1988 (M. Boruta, t. 29, z. 1).

Choć istnieje kilka instytucji zainteresowanych tą problematyką, prognoza badań i opracowań dotyczących historii polskiej radiofonii nie napawa autora optymizmem.

Jerzy Myśliński (t. 28, z. 3, s. 81–96) przedstawił ogólny zarys rozwoju polskiej radiofonii w latach 1944–1949 jako projekt rozdziału podręcznika historii prasy polskiej dla najwcześniejszego okresu dziejów prasy Polski Ludowej. W artykule tym zostało sprecyzowane pojęcie „dziennikarstwa radiowego”:

Historyka prasy interesuje przede wszystkim ten sektor programów radiowych, w którego ramach mieści się bieżący serwis informacyjny, publicystyka i wszelkie inne audycje informacyjno-polityczne. Jego kompetencje nie sięgają do innych sektorów, zwłaszcza programów muzycznych, ściśle literackich, rozrywkowych. Przedmiotem rozważań będzie tedy „prasa mówiona”. Nie można jej scharakteryzować, nie traktując ogólnie o nadawcy i jego dysponentach, w szczególności nie omawiając prawnych ram działalności radiofonii polskiej, nie przyglądając się najogólniej technicznym możliwościom jej oddziaływania. Na tej bazie dopiero można charakteryzować treści i formy audycji informacyjno-politycznych, dziennikarstwo radiowe oraz skutki jego działalności.¹⁹

Do dziejów polskiej radiofonii w latach międzywojennych nawiązuje Maciej J. Kwiatkowski przedstawiając (t. 26, z. 1, s. 37–58, z. 2, s. 99–120) obszerną sylwetkę ojca Polskiego Radia Zygmunta Chamca (1882–1949), uważanego za pioniera, organizatora i budowniczego trwałych podstaw polskiej radiofonii. Dla autora Z. Chamiec był postacią na wskroś renesansową, przykładem człowieka „dobrej roboty”, niedościgłym wzorem dla wielu dzisiejszych menedżerów, członków ekip rządzących, organizatorów życia społecznego i zawodowego.

Interesujące studia o związkach radia ze sportem przedstawił Bogdan Tuszyński (t. 28, z. 4, s. 49–94: *Radio i sport w okresie międzywojennym*; t. 32, z. 2, s. 105–120: *Sport na antenie Polskiego Radia w okresie powojennym*). Rafał Habielski opublikował (t. 28, z. 4; t. 29, z. 1) i skomentował mało znane materiały do dziejów Polskiego Radia we wrześniu 1939 r.

---

¹⁹ J. Myśliński, *Radiofonia polska w latach 1944–1949*, K.H.P.P., t. 28, z. 3, s. 82.

6.

Na bardziej istotne zmiany w programie redakcyjnym zwracają uwagę szczegółowe wyniki analizy pisma z lat 1984–1993, a więc ostatniego dziesięciolecia (tab. 2); w różnym stopniu zmalało zainteresowanie

Tabela 2

Analiza ilościowa zawartości „Kwartalnika Historii Prasy Polskiej”.
Tomy od XXIII: 1984 do XXXII: 1993

Okres	Liczba publikacji	Objętość w liczbach	
		bezwzględnych	względnych
A. ZAGADNIENIA OGÓLNE	4	48	0,9 (-0,2)
B. PRASA DO KOŃCA XVIII W. w tym dotycząca prasy:	3	60	1,1 (-1,7)
a) ogólnopolskiej	3	60	1,1 (-1,7)
C. PRASA I POŁ. XIX W. (DO 1863) w tym dotycząca prasy:	22	546	10,4 (-0,2)
a) ogólnopolskiej	2	184	3,5
b) ziem zaboru rosyjskiego	15	283	5,4
c) ziem zaboru pruskiego	2	22	0,4
d) ziem zaboru austriackiego	2	35	0,7
f) zagranicznej	1	22	0,4
D. PRASA OD POWSTANIA STYCZNIOWEGO DO KOŃCA XIX W. w tym dotycząca prasy:	34	600	11,4 (-7,2)
a) ogólnopolskiej	1	22	0,5
b) ziem zaboru rosyjskiego	19	322	6,1
c) ziem zaboru pruskiego	1	8	0,1
d) ziem zaboru austriackiego	11	204	3,9
e) emigracyjnej	2	44	0,8

cd. tabeli 2

Okres	Liczba publikacji	Objętość w liczbach	
		bezwzględnych	względnych
E. PRASA POCZĄTKU XX W. (DO 1918) w tym dotycząca prasy:	18	334	6,4 (-7,5)
a) ogólnopolskiej	4	88	1,8
b) ziem zaboru rosyjskiego	7	139	2,6
c) ziem zaboru pruskiego	1	10	0,2
d) ziem zaboru austriackiego	3	62	1,2
e) emigracyjnej	2	23	0,4
f) zagranicznej	1	12	0,2
F. PRASA OKRESU MIĘDZYWOJENNEGO w tym dotycząca prasy:	67	1489	28,4 (+10,5)
a) ogólnopolskiej	35	970	18,5
b) Warszawy	4	96	1,8
c) Krakowa	2	29	0,6
d) innych miejscowości	21	305	5,8
e) emigracyjnej	4	63	1,2
f) zagranicznej	1	26	0,5
G. PRASA OKRESU OKUPACJI w tym dotycząca prasy:	12	180	3,4 (-2,6)
a) ogólnopolskiej	4	55	1,0
b) Warszawy	1	14	0,3
c) Krakowa	1	24	0,4
d) innych miejscowości	2	24	0,4
e) emigracyjnej	4	63	1,3
H. PRASA PO ROKU 1944/45 w tym dotycząca prasy:	64	929	17,7 (+13,8)
a) ogólnopolskiej	44	657	12,5
c) Krakowa	2	32	0,6
d) innych miejscowości	14	181	3,5
e) emigracyjnej	4	59	1,1

redakcji prasą XIX-wieczną — szczególnie od 1864 r. do końca XIX w. (-7,2%), prasą z lat 1900–1918 (-7,5%) oraz nieznacznie prasą okresu lat wojny 1939–1944/45 (-2,6%). Wzrosło zaś zainteresowanie prasą okresu międzywojennego (+10,5%), a zwłaszcza prasą po roku 1944 (+13,8%). W pewnym stopniu wiąże się to z ułatwieniem dostępu do źródeł archiwalnych i obserwowanymi tendencjami liberalizacji w życiu społecznym (stąd m.in. zainteresowanie prasą emigracyjną — np. studia Rafała Habielskiego dotyczące londyńskich „Wiadomości Polskich” (t. 25, z. 3) czy też prasy polskiej w Wielkiej Brytanii w latach 1945–1970 (t. 24, z. 3).

Wysoki „przyrost” publikacji dotyczących prasy okresu międzywojennego jest w pewnym sensie rezultatem dwóch numerów monograficznych. Jeden z nich (t. 32, z. 3 — 2,2%) zawiera obszerne opracowanie Janusza Rudzińskiego zatytułowane *Wzory osobowe polityków w prasie polskiej 1918–1939*; drugi zaś (t. 31, z. 3–4 — 4,5%) zawiera *Poczet dziennikarzy i publicystów polskich XX wieku* — 30 obszernych sylwetek czołowych mistrzów pióra dziennikarskiego (bądź organizatorów życia prasowego) w okresie międzywojennym. Wcześniej (t. 30, z. 3–4 — 3,2%) opublikowany został *Poczet dziennikarzy i publicystów polskich XIX wieku* (21 biogramów)²⁰.

Przegląd treści „Kwartalnika Historii Prasy Polskiej” z lat 1984–1993

A. Zagadnienia ogólne

W tej grupie warto zwrócić uwagę na dwie publikacje. Jerzy Myśliński (t. 28, z. 4) w artykule pt. *Prasa i opinia publiczna* (na marginesie nowego wydania *Opinii. Parlamentu. Prasy* Henryka Jabłońskiego) omawia rolę H. Jabłońskiego w kształtowaniu się polskiej metodologii badań historycznoprasowych, jako samodzielnej subdyscypliny oraz zaproponowaną przez niego klasyfikację syste-

²⁰ W zbiorze tym znalazły się również sylwetki dziennikarzy XVIII-wiecznych (m.in. Jan Naumański czy Stefan Łuski, nazwany przez autora biogramu J. Łojka „Don Kichotem XVIII-wiecznej prasy polskiej”). Biografistycy dziennikarskiej redakcja poświęcała wiele uwagi — prócz wymienionych wyżej ukazały się m.in. biogramy Kazimierza Kelles-Krauza (A. Garlicka — t. 26, z. 2), Konstantego Srokowskiego (W. Zimiński — t. 28, z. 3), Jana Hauptmana (R. Habielski — t. 27, z. 2), Stanisława Mackiewicza (J. Jaruzelski — t. 25, z. 2), Wojciecha Trojanowskiego (B. Tuszyński — t. 29, z. 2) czy też Mariana Eilego (K. Koźniewski — t. 31, z. 2).

mów prasowych, panujących w różnych krajach Europy i Ameryki na przełomie XIX i XX w.

Studium Janusza Rudzińskiego (t. 25, z. 4) *Odzwierciedlenie hierarchii wartości w wypowiedziach prasowych* jest wstępnym założeniem metodologicznym do obszerniejszego studium na temat *Wzorów osobowych polityków w prasie polskiej 1918–1939* (t. 32, z. 3) — nowatorskiego opracowania w polskim piśmiennictwie historycznoprasowym²¹.

Oto istotniejsze stwierdzenia autora:

Analiza tekstów prasowych dotyka nierzadko problemu systemu wartości ich autorów i czytelników oraz ewentualnie innych osób lub grup mających wpływ na powstanie, kształt i obieg danej wypowiedzi [...]. Analiza tego typu powinna zmierzać do możliwie precyzyjnej rekonstrukcji tychże systemów (w praktyce: ich elementów) poprzez poprawną interpretację ich odbicia w treści wypowiedzi. [...] W tekstach wytworzonych przez daną grupę lub typowych dla danej grupy pewne niespójności (wewnątrz tekstów lub pomiędzy nimi) mogą być efektem dochodzenia do głosu różnych hierarchii wartości, co wcale niekoniecznie musi być związane (częściowo lub całkowicie) z absolutnymi różnicami zdań różnych członków lub części tej grupy²².

B. Prasa do końca XVIII wieku

Dominują tu głównie studia Konrada Zawadzkiego na temat gazet pisanych (prasy ulotnej). Jedno z tych studiów poświęcone zostało odbiciu wydarzeń historycznych 1683 r. w ówczesnej europejskiej prasie ulotnej. Główną uwagę autor poświęcił glorii wiedeńskiej. Z ponad 200 tytułów prasowych z 1683 r. (głównie niemieckich i austriackich) 2/3 z nich wypełnione zostało relacjami dotyczącymi wiedeńskiej odsieczy; dużą karierę zrobił list króla Jana III Sobieskiego do Marii Kazimiery, rozpowszechniany (za przyzwoleniem królewskim) jako gazeta (6 edycji). Autor zwraca uwagę na pewne manipulowanie informacjami o wydarzeniach pod Wiedniem (nieprawdziwe relacje na łamach gazet niemieckich i częściowo włoskich).

---

²¹ Badania nad wzorami osobowymi rozszerzył autor także na prasę powojenną. Por.: *Wzory osobowe polityków w „Gazecie Ludowej” i „Głosie Ludu” przed wyborami do sejmu w 1947 r.* — K.H.P.P., t. 28, z. 3; t. 29, z. 1.

²² J. Rudziński, *Odzwierciedlenie hierarchii wartości w wypowiedziach prasowych*, K.H.P.P., t. 25, z. 4, s. 95, 107.

C. Prasa pierwszej połowy XIX wieku (do 1863 r.)

Uwagę zwraca studium Zbigniewa Anculewicza na temat stosunku władz Królestwa Polskiego do „Kuriera Warszawskiego” w latach 1821–1868 (t. 32, z. 2) — nazywanego naczelnym organem miasta Warszawy. Autor ukazuje mechanizm działania carskiej cenzury i jednocześnie trudności związane z redagowaniem dziennika. W dużym stopniu szereg spostrzeżeń autora można odnieść również w pewnym stopniu do innych polskich pism. Redaktorzy „Kuriera” wiernie zastosowali się do zasad polityki prasowej. Stąd:

Z łam dziennika płynął obraz kraju wesołego, bawiącego się, nieustannie rozwijającego oraz rozwiązującego swoje kłopoty gospodarcze i społeczne dzięki opiece i dobrodziejstwu carskiego rządu i samego cesarza. Nic więc dziwnego, że władze warszawskie i petersburskie traktowały „Kurier” przychylnie. Jego wydawca i redaktor byli zapraszani na oficjalne uroczystości z udziałem namiestnika i innych przedstawicieli rządu Królestwa i Cesarstwa Rosyjskiego, z których później ukazywały się pozytywne sprawozdania.²³

Za taką postawę (która umożliwiała systematyczną edycję dziennika) wydawcy musieli płacić wysoką cenę: obok pewnej dozy patriotyzmu „musieli demonstrować antynarodowy lojalizm”.

Ewa Ihnatowicz opublikowała cykl artykułów dotyczących pierwszego okresu „Tygodnika Ilustrowanego” (t. 26, z. 2, 3, 4; t. 27, z. 1), w których scharakteryzowała stosunek pisma do romantyzmu i pozytywizmu. Obszernie omówiony został model magazynu kulturalnego (t. 26, z. 2) — pisma, którego celem jest integrowanie odbiorcy (w przypadku „Tygodnika” rekrutującego się z warstw szlacheckich oraz mieszczańsko-kupieckich) wokół programu pisma.

D. Prasa od powstania styczniowego do końca XIX wieku

Dla badacza dziejów XIX-wiecznej prasy terenowej (pozwarszawskiej) niezmiernie interesującym okazuje się artykuł Danuty Adamczyk (t. 29, z. 1) na temat prasy jako narzędzia oddziaływania warszawskich środowisk opiniotwórczych i politycznych na prowincję w drugiej połowie XIX w. i początkach XX w. (na przykładzie Kielc i Guberni Kieleckiej). Królestwo Polskie, mimo niesprzyjających

²³ Z. Anculewicz, *Stosunek władz Królestwa Polskiego do „Kuriera Warszawskiego” w latach 1821–1868*, K.H.P.P., t. 32, z. 2, s. 14.

warunków, w drugiej połowie XIX w. stanowiło znaczący ośrodek życia społeczno-gospodarczego, kulturalnego i naukowego, kształtowany przez środowiska polskie. O przejawach tego życia szeroko informowała miejscowa prasa, docierająca do najmniejszych ośrodków pozawarszawskich, w tym także, rzecz oczywista, do Guberni Kieleckiej (ciekawe dane dotyczące liczby egzemplarzy czasopism prenumerowanych w tym regionie). Stawała się ona ważnym łącznikiem między warszawskim centrum, a resztą ziem Królestwa, propagatorem sukcesów środowiska warszawskiego.

Dla zajmujących się kwestią organizacji pracy redakcji pisma XIX-wiecznego ważne jest studium Henryka Bałabucha na temat pozycji redaktora odpowiedzialnego w Królestwie Polskim (t. 32, z. 2, s. 15–28), omawiające zagadnienia związane z obsadzaniem redaktora odpowiedzialnego, jego działalnością i możliwością odwołania.

Michał Śliwa omawia dwa mało dotąd znane krakowskie czasopisma antyżydowskie z lat 1896–1898 — „Grzmot” i „Antysemita” (t. 32, z. 2, s. 41–52), wyrosłe na gruncie nauki społecznej Kościoła, które wniosowały, że najwłaściwszą metodą zapobieżenia dominacji Żydów jest rozwój przedsiębiorczości Polaków i rozszerzenie polskiego stanu posiadania w każdej dziedzinie życia społecznego.

Dlatego postulowały m.in. tworzenie i popieranie firm chrześcijańskich, zakładanie sklepów chrześcijańskich, tworzenie kas pożyczkowych, przejmowanie od Żydów handlu i wyszynku napojów alkoholowych, bojkotowanie firm i towarów żydowskich, poprawy stanu rolnictwa itp. Za niezbędne uznawały odsunięcie Żydów od wpływu na oświatę i prasę polską oraz na sądownictwo państwowe. Domagały się odpolityzowania kahałów i roztoczenia nad nimi kontroli państwowej. W sumie projektowały odseparowanie życia polskiego od wpływów żydowskich i zamknięcie Żydów w swoistych gettach wyznaniowo-narodowościowych. Ich propozycje były bliskie koncepcji rozwijającego się wówczas nurtu nacjonalistycznego w polskiej myśli politycznej, zakładającego dominację w wielonarodowościowym społeczeństwie polskim jednorodnej pod względem rasowym, językowym i religijnym polskiej społeczności narodowej.²⁴

Aleksander Zyga w obszernym studium (t. 25, z. 3, 4) charakteryzuje krakowskie „Życie” z okresu redagowania przez Ludwika Szczepańskiego (1897–1899), dziennikarza o ukształtowanych poglą-

---

²⁴ M. Śliwa, „Grzmot” i „Antysemita” — czasopisma antyżydowskie w Krakowie w latach 1896–1898, K.H.P.P., t. 32, z. 2, s. 52.

dach ideowo-artystycznych, propagatora literatury i sztuki modernistycznej. Od samego początku pismo było organem najmłodszego pokolenia autorów, a na tle konserwatywnego i bigoteryjnego Krakowa odznaczało się swym radykalizmem i polemiczno-zaczeplnym charakterem (stąd m.in. zabiegi krakowskiej konserwy o jego zneutralizowanie poprzez wprowadzenie do redakcji swoich ludzi). Trzon zespołu stałych współpracowników „Życia” w latach 1897–1898 stanowili „młodzi” pisarze i artyści, którzy w swoich przekonaniach ideowych hołdowali postępowi oraz najnowszym kierunkom literacko-artystycznym. Największy udział w kształtowaniu oblicza pisma mieli: Artur Górski, Stanisław Wyrzykowski, Kazimierz Tetmajer, Adolf Nowaczyński oraz Antoni Potocki. Pewien pośredni wpływ miała także Gabriela Zapolska, którą Szczepański darzył szczególną sympatią. W dziale graficznym i ilustracyjnym „Życia” przeważały rysunki i portrety Stanisława Wyspiańskiego. Spośród głównych działów i rubryk pisma najbardziej wyeksponowane były: dział poezji i teatru oraz dział korespondencji krajowych i zagranicznych. „Życie” w tym czasie starało się reagować na współczesne wydarzenia społeczno-polityczne obchodzące młodzież, wprowadzało na swe łamy konkursy literackie i artystyczne, ostre polemiki współpracowników — dzięki czemu poczytność jego była duża. Niestety, brakowało odpowiednich finansów do prowadzenia dalszej działalności. Doprowadziło to w efekcie do odsprzedania pisma w maju 1898 r. Spółce Wydawniczej pod kierownictwem Ignacego Maciejowskiego (ps. Sewer). Mimo wielu krytycznych ocen tygodnika, „Życie” pod redakcją L. Szczepańskiego było znaczącym pismem literacko-artystycznym, nie stroniącym od podejmowania na swych łamach kwestii społecznych i politycznych w duchu postępowym, zdecydowanie różniące się od innych tygodników tego typu nowatorską szatą ilustracyjną. Cechy te czyniły z niego pomost między dotychczasowymi tygodnikami społeczno-literackimi a czasopiśmiennictwem modernistycznym, co stanowiło ważne ogniwo w przygotowaniu społeczno-literackiej i artystycznej „rewolucji” Młodej Polski.

E. Prasa początku XX wieku (do 1918 r.)

Szereg interesujących refleksji na temat roli prasy jako źródła historycznego sformułowała Elżbieta Rola w rozprawie *Prasa lubelska okresu I wojny światowej — świadek, czy współuczestnik przetomowych wydarzeń?* (t. 23, z. 1, s. 17–27). Wartość prasy jako źródła

historycznego wyniku z wieloaspektowego widzenia rzeczywistości, co pozwala zrozumieć złożoność i dynamikę procesu dziejowego. Czy prasa odzwierciedla rzeczywistość, czy też wpływa na jej kształtowanie? Czy jest świadkiem wydarzeń, czy też ich współtwórcą? Odpowiedzi na te pytania poszukuje autorka na przykładzie prasy lubelskiej okresu I wojny światowej. Oto ciekawsze rekapitulacje z tych rozważań:

Oceniając dokonania prasy lubelskiej w czasie I wojny światowej, należy stwierdzić, że zwiększyła się wtedy skuteczność jej społecznego oddziaływania. O pozycji słowa drukowanego zadecydowało kilka czynników. W czasie wojny naród polski znalazł się w nowej sytuacji: wskutek sprzyjających okoliczności pojawiła się szansa zjednoczenia ziem polskich i odzyskania niepodległości, i społeczeństwo polskie uświadomiło sobie tę możliwość. W takich warunkach wzrosło zainteresowanie prasą polską, która podjęła wielkie dzieło przebudowy świadomości narodowej i społecznej swoich czytelników. Skuteczność oddziaływania gazet zwiększyła się po 1915 r., kiedy to powstały korzystniejsze dla prasy warunki polityczne i prawne. Dla jej pozycji niezwykle istotny był wzrost aktywności społecznej i politycznej różnych warstw społecznych, dzięki czemu rozszerzyła swój zasięg w tych przełomowych czasach. Stała się prasą ważnym instrumentem walki politycznej. Docierając do poszczególnych kręgów odbiorców, uaktywniała środowiska dotychczas nie uświadomione pod względem narodowym i społecznym. Podtrzymywała więź między Polakami z różnych zaborów, co w przyszłości ułatwiło integrację narodową. W miarę możliwości demonstrowała antyzaborcze i antyokupacyjne nastawienie. Organizowała również uroczystości patriotyczne, dzięki czemu szerokie rzesze przejmowały się głęboko ideami niepodległościowymi [...].²⁵

F. Prasa okresu międzywojennego

Z licznych rozpraw (67) odnoszących się do tego okresu należy odnotować cykl artykułów Andrzeja Notkowskiego, poświęconych prasie PPS — zarówno warszawskiej (t. 27, z. 3, 4), jak i terenowej (t. 28, z. 1, 2). Do dziejów prasy PPS nawiązują również rozprawy Agaty Cichockiej (t. 26, z. 3; t. 28, z. 1) dotyczące „Robotnika”. Marian Fuks scharakteryzował prasę żydowską, jej rolę i miejsce w życiu politycznym, społecznym, gospodarczym i kulturalnym (t. 21, z. 3–4; t. 24, z. 3).

---

²⁵ E. Rola, *Prasa lubelska okresu I wojny światowej — świadek czy współuczestnik przełomowych wydarzeń?*, K.H.P.P., t. 23, z. 1, s. 26.

Czesław Lechicki szerzej scharakteryzował (t. 23, z. 2) prasę katolicką Drugiej Rzeczypospolitej. Mimo pomyślnych na ogół warunków działania Kościoła i widocznego jego rozwoju w różnych kierunkach, zachodziła dysproporcja między ilością i jakością prasy katolickiej. Znajdowała się ona w defensywie wobec świata, okazywała stałe niezadowolenie z aktualnej rzeczywistości. Nie znano wtedy rozróżnienia między prasą katolicką a kościelną. Wszelka działalność prasowa podejmowana w imię religii uchodziła za narzędzie instytucji Kościoła, w obronie jego zasad oraz ideologii i była podporządkowana określonym dyrektywom. Prasa ta rozbudzała megalomanię wyznaniową i nie ukrywała dążeń do powszechnej konfesjonalizacji życia publicznego, a jej orientacja polityczna była prawie zawsze prawicowa. Publiczność i zasięg oddziaływania „Małego Dziennika” omówiła Ewa Banaś (t. 27, z. 3).

G. Prasa okresu okupacji

Krzysztof Woźniakowski przedstawił (pomijany dotąd przez badaczy) gadzinowy miesięcznik „Co miesiąc powieść” (1940–1944), pismo beletrystyczne, apolityczne, a więc pozbawione „bezpośrednich treści propagandowych”. Mimo to w aparacie propagandowym władz okupacyjnych spełniało swoiste funkcje:

Potencjalnemu czytelnikowi wpajało przekonanie, że jedyną postacią literatury pięknej w języku polskim jest trywialna tandeta sensacyjno-romansowa, służąca rzekomo jak najlepiej potrzebom i zainteresowaniom odbiorcy pragnącego jakoby oderwać się od wszechogarniającego nacisku zgrzebnej i „przepolityzowanej” rzeczywistości. Z punktu widzenia hitlerowskiej propagandy warszawski miesięcznik pełnił też istotne funkcje reprezentacyjne. Niezorientowanemu w szczegółach obserwatorowi z zewnątrz, zwłaszcza nie władającemu językiem polskim, można było przedstawić „Co miesiąc powieść” jako polskie czasopismo literackie, dowód niemieckiej wielkoduszności i troskliwości o lokalną kulturę zajętych polskich obszarów.²⁶

H. Prasa po roku 1944

Prasie Polski Ludowej redakcja poświęciła 2 numery monograficzne: jeden z nich (t. 30, z. 1), zawierający materiały z sympozjum poświęconego redaktorom naczelnym prasy tego okresu, został

²⁶ K. Woźniakowski, *Gadzinowy miesięcznik beletrystyczny „Co miesiąc powieść”*, K.H.P.P., t. 32, z. 2, s. 97.

wcześniej omówiony. Kolejny numer (t. 24, z. 1) przyniósł teksty referatów przedstawionych na specjalnym sympozjum w Zaborowie (luty 1984 r.). Próbę przedstawienia dotychczasowego stanu badań oraz postulatory badawcze przedstawiła Alina Słomkowska; w jej rozważaniach znalazło się również szereg interesujących refleksji metodologicznych, szczególnie związanych z prasą jako źródłem historycznym. Ciekawe uwagi dotyczące periodyzacji przedstawił Wiesław Śladkowski, zaś próbę ogólnej syntezy dziejów prasy powojennej — Jerzy Myśliński. Jerzy Jarowiecki omówił rozwój czasopism pedagogicznych w PRL na tle tradycji; M. Ciećwierz — etapy tworzenia polityki prasowej rządu w latach 1944–1948. Prasą w okresie polskiego października 1956 r. zajęli się Wiesław Władyka i Edward Grygo. Andrzej Zieliński omówił próby utworzenia dziennika młodzieżowego w latach 1945–1950.

Pomijany w dotychczasowych badaniach problem podziemnej prasy antykomunistycznej z lat 1945–1947 podjął Jan Golec (t. 26, z. 1). Braki w dokumentacji archiwalnej nie pozwoliły autorowi określić dokładnej liczby tytułów, choć wiadomo, że najwięcej tych tytułów ukazywało się w 1946 r.

Do odnotowania pozostają rozważania Zbysława Rykowskiego i Wiesława Władyki (t. 27, z. 1) na temat „Polityki”. Podsumowując swe rozważania, autorzy podkreślają:

W ciągu trzydziestu lat przewinęło się przez łamy „Polityki” tysiące autorów. Przyjaciele pisma stawali się jego wrogami, wrogowie przyjaciółmi. A przecież mimo wszystkich tych zmian „Polityka” starała się być sobą. W zmieniających się, trudnych sytuacjach odnajdywała ten sam własny styl myślenia. Jemu i swoim gustom była wierna. Zawsze była za demokracją, praworządnością, postępem cywilizacyjnym. Odwołując się do tradycyjnych wartości polskiej lewicy, szukała możliwości praktycznego ich urzeczywistnienia. Nie była i nie jest pismem demagogii, apeli i górnolotnych haseł. Interesowały ją zmiany konieczne i możliwe. Dzięki temu trafiała w oczekiwania czytelników. Od nich szły zawsze impulsy, oni weryfikowali redakcyjne pomysły, sprowadzali redakcję na ziemię, gdy zdarzało się jej zapominać o wartościach albo o realiach.²⁷

---

²⁷ Z. Rykowski, W. Władyka, *Synteza „Polityki”*, K.H.P.P., t. 27, z. 1, s. 100.

Niełatwo dokonać skrótowej oceny 32-letniej działalności „Kwartalnika Historii Prasy Polskiej” (t. 1–15: 1962–1976 pt. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”) — jego dokonań i zasług w rozwoju i kształtowaniu się nowej subdyscypliny w obrębie polskiego prasoznawstwa. Niełatwo, gdyż właśnie to czasopismo spełniało rolę organizatorską, jak również inspiratorską wobec tej dyscypliny. I jeśli dziś mówimy o wykrystalizowaniu oraz okrzepnięciu tego kierunku badań w polskiej myśli prasoznawczej, to jest to niepodzielną zasługą „Kwartalnika”. Bynajmniej nie oznacza to, iż autorzy „Kwartalnika” zagospodarowali wszystkie działki nie zaoranego ugoru. O nie, raczej ukazali kierunki dalszych badań.

W jednej z okolicznościowych publikacji (t. 27, z. 4, s. 110) redaktor pisma Jerzy Myśliński pisał:

Kiedy periodyk pojawił się na rynku czytelnicy, dominowały zainteresowania odległymi epokami, ale już narzekano, że wielu badaczy nie sięga do czasów wcześniejszych niż wiek XVIII; z drugiej strony, nader rzadko penetrowano pola badawcze XX stulecia. Dziś mamy już za sobą kulminację zainteresowań prasą Drugiej Rzeczypospolitej, a nawet okresu okupacji hitlerowskiej; przesuwają się one coraz bardziej ku ostatniemu czterdziestoleciu, w szczególności na lata 1945–1956. Nie oznacza to, iżby nie starano się współcześnie wracać do okresów odleglejszych celem badania zjawisk, które uszły uwagi poprzedniego pokolenia historyków; podejmuje się też badania, które niegdyś nie były możliwe ze względu na brak dostępu do źródeł oraz bariery cenzuralne (np. dzieje prasy emigracyjnej po roku 1939). Wreszcie widać częściowe odchodzenie od badania prasy informacyjnej i informacyjno-politycznej odleglejszych epok na rzecz nie badanej dotąd prasy specjalnej i prezentowania syntez, choć wiele obszarów pozostało dotąd nie tkniętych [...].

Przez łamy naszego periodyku przesunęło się ok. 350 autorów różnych pokoleń, przy czym u kilkudziesięciu z nich można obserwować rozwój od ich debiutu po dojrzałe dociekania, stanowiące fragmenty rozpraw pisanych na najwyższy stopień naukowy. Jest oczywiste, że więcej było debiutów niż prac autorów bardziej zaawansowanych — wiąże się to z prawidłowością rozwoju naukowego badaczy. Dojrzała badacze częściej prezentują swe dociekania w książkach i pracach zbiorowych niż w artykułach, choć wielu z nich publikowało w naszym periodyku cząstkowe rezultaty badań, nim pojawiły się one jako fragmenty książek.²⁸

---

²⁸ J. Myśliński, *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*, K.H.P.P., t. 27, z. 4, s. 110.

W innym miejscu Wiesław Władyka pisał:

[...] prasa — w warunkach polskich — to przede wszystkim specyficzne, historyczne medium, którego rola jest złożona i trudna do przerzucenia. Z powodzeniem zastępowała nie istniejące parlamenty, szkoły i uniwersytety, kształtowała nowe zastępy polskich inteligentów owładniętych społeczną i narodową gorączką, „dla ludu” niosła kaganek oświaty, organizowała masową wyobraźnię. W sprawach publicznych była gorąca, pielęgnowała tradycję, uczyła nowoczesności, szerzyła różnorodne, często sprzeczne ze sobą idee i hasła. Bywała prymitywna i elitarna, chłodna i ckliwa, banalna i oryginalna, potrafiła kochać i nienawidzić.²⁹

Wszystkie te aspekty — z mniejszym lub większym powodzeniem — próbowali roztrząsać autorzy „Kwartalnika”.

---

²⁹ W. Władyka, *Wstęp*, K.H.P.P., t. 30, z. 3–4, s. 5.